

Haveanlægene og Gartnerne ved Frederiksborg Slot

ved Johannes Tholle

Havebrugets Forskningsfond

Anker Heegaardsgade 2 København V

1958

Som det gamle, omfattende og i sin historie og udformning så interessante anlæg *Frederiksborg slotshave* er, har det naturligvis fået sin beskrivelse både her og der. Mest omfattende er dette sket i *Bruun og Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri* til år 1919 (1920).

Imidlertid har der i arkiverne været så meget stof udover det dér eller andetsteds benyttede, som det turde være af værdi at få bragt frem i dagens lys, hvorfor en mere omfattende skildring af slotshaven gennem tiderne må have sin berettigelse. Og til det ydre (anlægsmæssige) kunne det nok også være rimeligt at føje væsentlige træk af det *gartnerliv*, der har været virket for at haven har kunnet holdes i drift og har kunnet være det for sit herskab og sit publikum, som tilfældet har været. Som følge af denne opfattelse rummer nærværende skildring en hel del *personalhistorie*, mens slotshavens udenværker (søer og vandløb m. v.) kun er medtaget periferisk. Der er i skildringen lagt vægt på både at give en *kronologisk* udredning af udviklingen og at *dokumentere* det fremførte ved at gengive store som små træk og begivenheder, — i det håb at ikke mindst småtrækkene kan bidrage til at belyse de store linjer. På den anden side er der gået noget lettere hen over de allerseneste år til fordel for en beskrivelse af det, der virkelig er fortid og historie. — I teksten er der *henvisninger* til alle benyttede arkivalier og visse benyttede tryk, mens der ikke er henvist til skildringer af slottet og dets kongelige beboere. Angående disse kan bl. a. henvises til *Fr. Becketts* og *Jan Steenbergs* værker om slottet. For at lette eftersyn af benyttede kilder er der i teksten som regel indskudt data for det anførte.

Kong Frederik II's Frederiksborg.

Efter maleri på Gripsholm. Tegnet af Kai Lange, geng. efter Beckett.

I. KONG FREDERIK II's HAVER

Selvom det åbent må erkendes, at det ikke har været *have*interessen, der har drevet kong *Frederik II* til at indrette sig et slot i denne del af landet, så er det dog sikkert, at der hurtigt under een eller anden form er blevet indrettet haveanlæg i tilknytning til slottet og dets forskellige bygninger. Kongen havde *interesse* for havedyrkning, og skønt det i første række så ubetinget har været jagt og fiskeri, der optog hans tanker om brugen af Frederiksborg, så blev der altså alligevel omkring slottet i så vid udstrækning, som arealerne da fandtes egnede dertil, udlagt områder, der helligedes haver og havedyrkning på de holme, hvor byggeriet foretoges. Illustrationer fra tiden kort efter, at de første bygninger er blevet opført, viser træer af forskellig alder, ligesom der antydes haveanlæg i beskedent format. Det således antydede er dog vidt forskelligt fra det, der langt senere kom frem i form af havekunst, og som til vore dage har kunnet vække vor uskrømtede beundring. Men noget var der altså. —

Der er også skriftlige vidnesbyrd om haver og havedyrkning. Således gav kongen (14/6 1565) ordre til hos tolderne i Helsingør at bestille urter og frø til hans urtehave,¹ og året efter (29/2 1566) skulle der skaffes enebærstager til samme,² mens der allerede tidligere var sendt 10.000 enebærstager til slottet, hvor de formentlig har været brugt til at danne omfattende indhegninger imod vildtet. En halv snes år senere udgik der (22/3 1576) en ny befaling til toldereren i Helsingør om, at han til kongen skulle købe alle slags urtefrø af de første skibe, som kom i sundet, og dette frø skulle sendes til Frederiksborg.¹ Kongen var selv på Frederiksborg, da ordren udstedtes, — der var forår i luften, altså tid til såning snarest muligt. —

Om vi også kan tage de mange arbejder med kanaler og rørledninger, som det vandrige landskab foranledigede kongen til at lade indrette, til indtægt for nogen havedyrkning eller udøvelse af havekunst i vor forstand, tør ikke siges. De første vandkunste var nok snarere tilvejebragt for at skaffe større dybde i søen og behageligheder i bygningerne, — dog var der iøvrigt også vandspring ude i søen, — langt senere tider skabte kaskadeanlægene, som vi siden skal se det.

Fra denne konges sidste år erfarer vi iøvrigt om hans interesse for at få nogen humledyrkning i stand på egnen, — om ikke just måske ved selve slottet. Det berettes (18/5 1583),¹ at hertug *Ernst Lodvig* (Ludvig) af Stettin-Pommern efter kongens opfordring havde sendt en kyndig humlemænd til København medbringende rødder til ikke mindre end 3000 humlekuler, og nu skulle *Johan(n) Thaubé**) se at blive enig med

*) lensmand, også skrevet *Johan(n) Due* (c. 1535—c. 1610).

humlemanden om, hvad han skulle ha i løn, og så skulle der anlægges en humlehave på et bekvemt sted. Kongen forbeholdt sig at få besked om denne sags fremgang. Vi ved ikke, hvor denne humlehave lå, men vi ved, at senere kom der andre humlemænd og andre humlehaver til.

Den først *navngivne* urtegårdsmand ved slotshaverne er *Jacob Tallacher*, om hvem der (12/10 1584) kom befaling til *Joachim Leist*, at han skulle tage ham i sin tjeneste på Frederiksborg og forhandle med ham om løn og underhold¹. Det blev (31/8 1593) bestemt, at han, der hidtil havde haft 3 svende under sig, fremtidig kun skulle have to¹. Og under 27/5 96 udstedtes der bestalling for *Jacob Dalacke* som urtegårdsmand fra sidste mikkelsdag at regne. Han skulle ha fri underhold på slottet og i årlig løn 100 dlr. + 2 sædvanlige hofklædninger.¹ Navneligheden med den forannævnte får en til at antage, at det måske har drejet sig om den samme mand i de to tilfælde. Og så hører vi om noget plantning i de sidste år, før kongen dør. Der skulle fra Roskilde kannikehaver og andre steder (26/1 1585) skaffes valnøddetrær,¹ og der skulle fra Danzig rekvireres agurker (5/10 1587).¹

II. KONG CHRISTIAN IVs HAVE

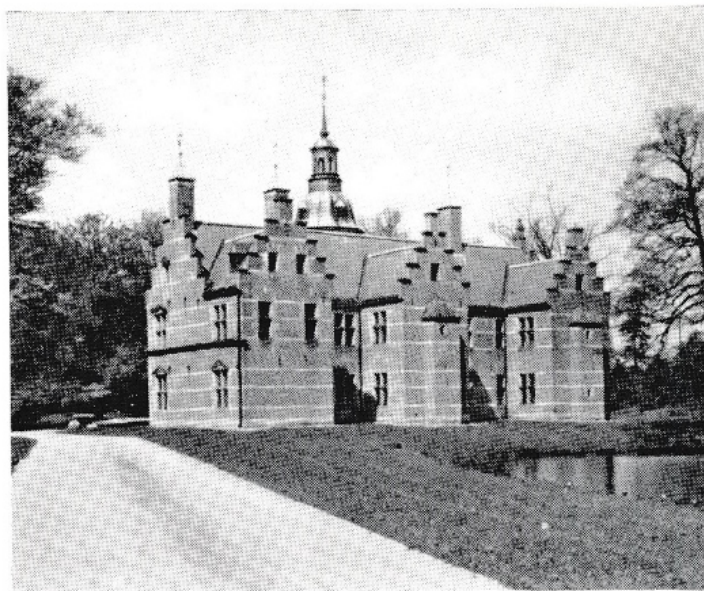
Denne konges store initiativ og hans haveinteresse skulle snart give forandringer på Frederiksborg.

Først befaledes det (25/3 1597) toldereren i Helsingør¹ (som i disse tider var kongens mellemmand ved fremskaffelse af de fleste træer eller frøsorter), at når der kom skibe med hollandske træer, skulle han lade lensmanden det vide, så at kongens gartner kunne komme og udsøge de bedste til Frederiksborg (og *Abrahamstrup**) haver. Tolderne skulle betale træerne for kongen. To år efter (28/9 1599) berettes der om betaling af nogle træer, og vi får da at vide, at det var hollandske frugttræer, nærmere betegnet æbler, pærer og kirsebær¹. Ved det første forår i det nye århundrede opregnes der (14/5 1600) en hel del træer, som tolderne har købt til urtehaven ved Frederiksborg¹: 20 kvæder, 20 kirsebær, 20 blommer, 4+1 morbær, 20 pærer, 8 valnøddetrær og 3 æbletræer, — desuden 6 dobbelte provinsroser, 8 vinstokke, 6 dobbelte pæoner, 8 cypresser samt 8 dobbelte nelliker (hvide og røde), — yderligere blev der til *Kronborg* bragt: 3 æbletræer og 1 morbærtræ. Fra nu af nævnes der i dokumenterne foruden dyrehave og urtehave også en lysthave ved Frederiksborg.

Denne stærkt udvidede beplantning, både med hensyn til arter og antal, står naturligvis i nøje forbindelse med de store forandringer, som

*) det senere Jægerspris.

der også i anden henseende skete, efter at kongen (1599) havde afsluttet kontrakt om bygning af et nyt »lysthus« og en ny staldbygning. Det første blev til et nyt *Sparepenge**) og dernæst til et nyt slot, en badstuebygning m. m. Af disse årsager fremstod der nu flere forskellige haver: urte- eller køkkenhaver og frugthaver fra springvandet til kancellibygningen samt lysthaver. De blev udlagt efter kongens ordrer, og af disse er der bevaret flere. Kongen sluttede (6/5 1604) kontrakt med *Morten von Kollen*, som var graver på stedet, om at han på egen bekostning (dog formædelst 750 dlr.) skulle udgrave og bortføre det stykke jord, som lå ved den ny bygning og som i længden strakte sig fra det plankeværk, som gik omkring den nye urtehøve, tværs over kongens lysthus indtil bygningen, og i bredden gik fra den dam, som gik mellem broerne og helt ud til søen¹. Det fordredes, at han skulle grave $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ alen i dybden, eftersom det var fornødent. Jord og dynd skulle han føre hen på den anden side af dammen eller ind i dyrehøven. Året efter fik han (7/4 1605) en ny kontrakt på 300 dlr. til at lave gravene mellem den ny bygning ved slottet og pladsen sammesteds samt udgrave jorden fra apoteket til køkkenet.¹ Den jord, som han udgravede, skulle han føre ind i lysthøven. Desuden skulle han opgrave gangene i lysthøven og føre jorden hen over hele høven, så jordsmonnet derved blev hævet, — hvilket lyder meget fornuftigt, når man erindrer det sideområde nær vandet. Men når der så videre i kongens ordre står, at han igen skulle fylde gangene med den jord, han havde gravet op fra den, bliver det hele dog noget mindre forståeligt.

Badstuebygningen. Rud. Olsens kunstforlags foto.

Imidlertid er haverne og have dyrkningen kommet ind i en ny udvikling, og denne krævede pasning af det, der var skabt. Under 10/10 1601 var da også en ny urtegårdsmand kommet til Frederiksborg, og hans navn var *Hendrik Hermesen* (eller *Hermandsen*),¹ og i hans bestalling

*) det første *Sparepenge* omtales ved kongens lille stald nord for søen.

blev det pålagt ham at plante og arbejde i kongens have efter en urtegårdsmands bestilling samt at være lensmanden lydige. Han skulle fra den sidste påske have 30 gamle daler årlig og 2 sædvanlige hofklæder samt 4 daler i kostpenge hver måned. Til sin hjælp måtte han om sommeren holde 2 svende og om vinteren 1, — til hver af disse skulle han oppebære 3 daler om måneden i kostpenge, at regne fra mikkelsdag. Hermesen blev i ikke mindre end 40 år på Frederiksborg og erhvervede sig (1631) jord i Hillerød.²

Der har imidlertid også været andre gartnere eller urtegårdsmænd, omend ikke ved selve slotshaven, så dog knyttet til slottet og dets domæner. I forleningsbrevet på godset nævnes der således (22/4 1604),¹ at der er en humlemænd, som skal have opsyn med humlehaven, og som i kost og arbejds løn skal have i alt 12 daler. Desuden er der *Jacob* gartner samt *Johan* urtegårdsmænd og *Tønnes* urtegårdsmænd, der hver skulle ha 1 daler om ugen og 3 mark til hver af deres svende. Da dette forleningsbrev 8 år senere fornyes (22/4 1612),¹ skulle folkene ha samme løn og kostpenge som forhen, og foruden den obligate humlemænd nævnes atter både *Jacob* og *Johan* og desuden en *Thomas* urtegårdsmænd, men denne sidste *kan* muligvis dog være den samme som den foran nævnte kaldet *Tønnes*; måske er denne *Tønnes* også den samme, som i tredverne figurerede på *Kronborg*. De nævnte urtegårdsmænd havde svende til hjælp, og det kan berettes, at lensmanden (12/4 1615) antog 2 svende til brug for kongens urtegårdsmænd i København, og at der tilstodes dem 12 daler om året i løn foruden kostpenge.¹

I forbindelse med det omfattende byggeri på Frederiksborg skete der år efter år også noget ved haverne. Kongen fortæller herom bl. a., at han (24/4 1607) gjorde aftale med *Martin* graver om at forfærdige en grøft om den ny have, og denne grøft skulle begynde ved den gamle grøft, som gik gennem dyrehaven, og den skulle slutte ved vejen, som gik til badstuen.³ Han ønskede grøften ikke mindre end 24 sjællandske alen bred og 4 alen dyb, og graveren skulle ha 400 daler for at lave den. Endvidere gravedes der (1608) en dam i dyrehaven,³ og der udførtes kunstfærdige billedskærerarbejder til vandkunsten (8/11 1609).¹ Yderligere fik en mand 38 daler for levering af 150 æble- og pæretræer samt for 2 knipper oliventræer til det, der kaldtes den ny slotshave (1609).¹

At byggeriet dog nu og da måtte kollideres med haveanlægene, turde være forståeligt, når man tænker på de trange forhold på holmene. Som eksempel kan anføres, at *Jørgen* bygmester*) (1/7 1613) fik ordre til

*) *Jørgen* Friberg, bygmester, murer, død før 14/2 1625.

at afbryde porten og muren mellem det ny lysthus og urtehaven og atter opføre den fra enden af muren ved urtehaven og op til det tidligere ny hus.⁴ Desuden skulle han opføre et stykke mur fra den mur, som fandtes omkring urtehaven og nedentil til vagthuset. Igennem køkkenhaven har kongen iøvrigt haft en mere privat vej, som førte til badstuen, og hvori der var en port.⁹ Fra denne (eller andre) køkkenhavearealer leveredes der til bordets glæder og supplerings af kødspiserne både meloner, jordbær, hindbær og vindruer,¹⁰ ligesom der i hvert fald efter denne konges død også har været abrikostræer at finde i haven.

Foruden af de udstedte ordrer, kongens dagbøger m. m. får vi også noget at vide gennem regnskaberne, og der fortælles både om arbejder ved og leveringer fra slotshaverne.¹³ Der fortælles om forbrug af søm til urtehaven (1/6 1615) og indkøb af en mængde træer fra Holland, som med transporten kostede 662 daler, — heri dog medregnet noget til lysthaven i København (*Rosenborg*). Og det berettes, at urtegårdsmanden *Hans König* i København (4/12 1616) fik betaling for frugttræer og urtefrø, og at han (1617) betaltes for frugttræer, som af kongen var købt i Amsterdam. Kongen forskrev i det hele taget mange træer og væxter til Frederiksborg, — og ofte var det nogle, som man i datiden regnede for sjældne.

Man kan gisne om, hvortil de omfattende voldarbejder skulle tjene, som 1619—20 blev udført af voldmester *Jørgen Jansøn*. På de indskrænkede områder og i flere henseender ret beskyttede pladser, hvor bygninger placeredes, har det næppe haft større betydning at befæste holmene med slotsbygningerne som borge med volde og voldgrave. Men når vandet nu eengang *var* der, så har tanken om volde derved jo nok også ligget i luften som en logisk konsekvens, — og voldene har straks haft i hvert fald *dekorativ* værdi. Endelig har de jo også kunnet danne en ganske passende og ikke uværdig indramning eller afslutning for haveområder og spadseregange. Naturligvis har de også lunet for de unge beplantninger i og ved haverne, og når kongen under et besøg på stedet (8/3 1617) allerede så tidligt på året kan notere både blå violer og andre udsprungne blomster på træer og urter,⁵ kunne det nok tyde på, at det pågældende voksested har været både lunt beliggende og har fået megen sol, — og måske kom foråret tidligt i det år, — eller kongen kan med udtrykket »violer« have ment noget helt andet, end det vi forstår derved. —

Det var ikke blot i dyrehaven, men også udenfor denne, at kongen gerne så dyr, som kunne glæde ham. Foruden karper i fiskedammene blev dammene også forsynet med ænder og svaner (22/9 1619). De var

fanget i Vordingborg len, og kongen var meget omhyggelig for, at de derfra skulle komme frem uden at tage skade.¹ Svaner hørte til kongens yndlingsdyr, og derfor skaffedes der også svaner til andre af hans slots-haver, så at de der ved deres smukke ydre og statelige fremtræden kunne glæde ham og hans gæster.

De mange rørlæggnings- og vandbygningsarbejder må i disse tider formentlig have haft sin dekorative kulmination ved opsætning af *Nep-tun-brønden*,⁶ der som en friluftsskulptur må klassificeres mellem det, der har smykket gård og have, — indtil den efter en ulykkelig krig fandt sit blivested på Drotningholm i Sverige (jvnf. s. 20).

Efter at man i en årrække ikke har hørt videre til anlæg af humlehaver eller dyrkning af humle, som ellers før århundredskiftet optog interessen hos kongen, blev dette siden atter aktuelt. Det befaledes således (22/7 1621) grev *Rantzau* i Holsten at lade kongens humlemand få så mange humlerødder, som kunne fås, og at fragte et skib, som kunne føre dem til Frederiksborg.¹ *Elias* humlemand blev antaget til (2/8 1621) at føre humlerødderne til slottet,⁷ og under arbejdet med at finde passende steder til at dyrke humlen, menes det, at han fandt 3 forskellige områder, nemlig i *Følstrup*, *Strødam* og *Hillerød*. Det sidstnævnte sted blev (4/4 1631) humlehaven delvis udstykket, idet skovrideren fik noget af den sammen med det hus, hvori humlemanden havde boet¹. Iøvrigt fik også Hendrik Hermesen og slotsfoged *From* jord her.^{1, 2} Ved samme tid af-stødes (23/3 1630) *Jægerbakken*,² men denne kom dog siden atter på kongens hænder og blev anlagt som offentligt anlæg (se s. 54 og 57).

Sammen med tre andre personer havde gartner Hendrik Hermesen (22/3 1631) fået bevilling på at drive kroen, som kongen havde ladet indrette ved Frederiksborg slot.¹ Endnu før han var afgået ved døden, tilstodes der (14/2 1633) hans kone, *Johanne Jensdatter*, lov til for livs-tid at blive boende i Hillerød og at fortsætte kroholdet, uden at hun (ligesom de andre slotstjenere sammesteds) skulle besværes med skat eller anden tyngelse, på grund af mandens flittige tjeneste hos kongen.¹

Hvad angår tilsyn med haverne og deres dyrkning og kontrol med udbyttet (avlen) deraf, befaledes det (15/6 1628) i en instruks fogeden og skriveren at besigtige haverne allevegne, så at de kunne vide, hvad der blev gjort af frugten.⁸ Men når det (21/6 1628) befales lensmanden at skaffe en tønde jordbær til hofmedicus,⁸ må dette ikke betragtes som bevis på, at der ikke var jordbær at få i haverne. Det var nemlig vilde bær, man ønskede, og indsamling af sådanne praktiseredes nu og da både her og i andre len i landet.

Særligt ydedygtige har haverne nu nok ikke været i disse tider, og det

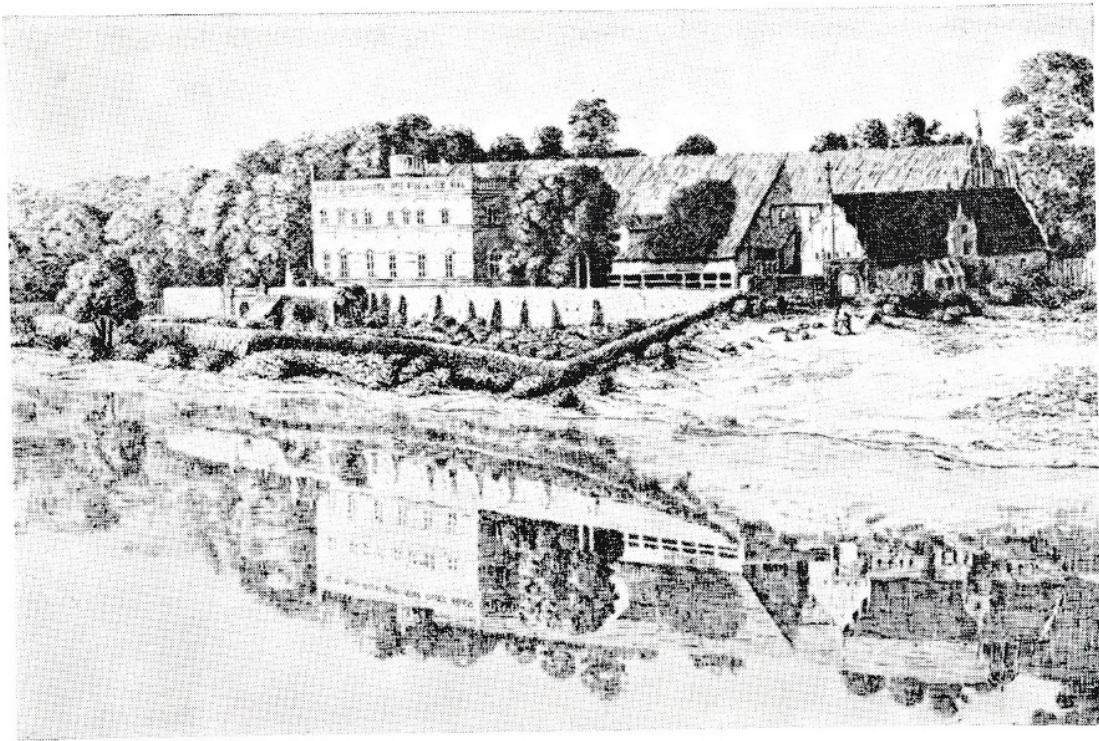
kan måske opfattes som symptomatisk, at der (26/4 1633) måtte skaffes valnødder, kirsebær og andet mere fra kongens have i København.⁸

Af tredvernes arbejde med og ved haverne kan nævnes forskellige ting. Således befalede kongen (25/3 1630),⁸ at muren mellem urtehaven og beridergården skulle »flis« samt at den bro, som gik fra urtehaven til *Smerlingedammen* (ved Gadevangsvejen og Hillerødsholm) skulle belægges med nye fjæle,⁸ og (18/5 1632) at de ellepæle, som havde stået i vandet ved urtehaven, skulle slæbes på land samt at den ene grøft i haven (ved broen) skulle udgraves til fortsættelse imod søen. Den udgravede jord skulle lægges op imod muren, hvor fjellebroen gik.⁸ Året efter laves der yderligere grøftearbejde i haverne (27/10 1633) og urtehaven, der ligger på *Skansen* (d. v. s. Dronningeøen), skal repareres,⁸ ligesom der (10/11 1635) laves en dam ved badstuen,^{3, 6} mens nogle andre damme, der var i dårlig stand, beordredes istandsat (5/9 1637).^{1, 4} Desuden forlangtes det (10/3 1639), at stengærdet ved urtegårdsmandens *logement* imod kohaven skulle forlænges indtil vedhavens port.⁸ De vandrige områder var ikke blot en fordel for indretning af rindende vand (vandkunste), men de krævede også deres sikringer, hvad de mange grøftearbejder i datiden tyder på. Også i fyrreterne var sådanne aktuelle, og det beordredes (2/4 1641) at grøfterne tværs gennem urtehaven skulle gøres 2 alen dybere.⁸

Den gartneriske drift af haverne ved Frederiksborg var i disse tider delt mellem to personer, og 3/4 1641 nævnes det, at disse var *Morten Karl* og den allerede flere gange omtalte *Hendrik Hermansen*.⁸ Det fastslås udtrykkelig, at urtegårdsmanden ved *Sparepenge* ikke skulle beskæftige sig med køkkenhaven, mens den gartner, der var i haven mellem dette og slottet, skulle sørge for køkkenurterne. Senere på året er *Hermansen* død, og lensmanden fik (6/10 1641) ordre til at lade to nye gartnere, nemlig *Valentin* gartner og *Rasmus Jacobsen* få samme årlige løn, som deres formænd havde haft.

Det er jo ikke ukendt, at det ofte har stået ilde til med pengesagerne, og ofte har gartnerne måttet undgælde for manglende likviditet i len eller kongelige pengekasser. Også disse to mænd har måttet erfare dette, og efter at kongen (17/2 1642) har spurgt om, hvad de fik i løn, blev det (30/3 1642) krævet, at de skulle ha deres manglende løn efterbetalt.¹

Urtegårdsmanden (eller flere af dem) har haft bolig ved slottet, — den fandtes ved indkørslen til *Sparepenge* og var vist kun et bindingsværkshus, der kan skimtes på billedet fra 1680. Det benævntes som foran antydet urtegårdsmandens »lossement«, og der var bl. a. et »Lysttræ« i haven. Formodentlig menes der med dette udtryk et træ af en eller

Sparepenge med omgivelser.

Efter Barattas maleri på Gripsholm 1652. Tegning af Kai Lange, geng. efter Beckett.

anden klippet form, muligvis et slags lindelysthus.¹⁰ Haven ved denne bolig benævnes iøvrigt undertiden *Henrik Gardeners urtehave*, hvilket tydeligvis er afledet af den gartner (Henrik Hermansen), som virkede her så længe og som næsten holdt kong Christian IV ud.¹⁰

Det er tydeligt af kilderne til havens historie, at interessen for arbejdet med dem har måttet vige i den tid, da kongen måtte føre krig, — sådan er og har det sædvanligt været havevæsenets kår, især hvor det har drejet sig om haver med en havekunstnerisk (æstetisk) betoning og altså almindeligt opfattes som grænsende til eller henhørende under det iøvrigt vide begreb, der hedder *luxus*. Der er derfor ganske stille om Frederiksborg slotshaver i kongens sidste år. Der tales om en stenpille i urtehaven, og at snedkeren skal gøre tømmerværk omkring et kirsebærtræ⁸, men derud over nævnes der knapt noget.

Forsøger man da ved kongens død at opstille en slags status, så viser dette syd for Sparepenge en prydhave, hvori der dog også dyrkedes vinranker, og som iøvrigt også nu og da måtte tjene som dyrkningssted for andre ting til bordets forsyning. Desuden var der flere nytte- eller køkkenhaver. En af dem blev i tredverne »forhøjet« halv med møg og halv med jord.⁹ En anden lå længere vest på ved den lille *ladegård*. Disse haver var ikke som senere tiders slotshaver direkte knyttet til slottets gemakker,

og samtiden har ikke givet os synderlige vidnesbyrd om deres indretning og stilform. Vi har dog lov til at vente, at de naturligtvis har været præget af datidens tankegang og »mode«. Og når der i kongens eje fandtes værker af *Vredemann de Vries**) i så sen en udgave som fra 1601, og når vi ved, at *Hans Rasmussøn Block****) 1647 udsendte sin havebog med anvisninger på indretning af bede m. v., så har begge personer (og især vel førstnævntes værk) jo nok kunnet influere på de direktiver, som kongen *qua* byggherre og selv arkitekt har kunnet give sine urtegårdsmænd og gartnere at arbejde efter.

Det fremgår af datidige værker, at haverne inddeltes sirligt i geometrisk formede bede, der ofte kantedes af lægter el. l., ligesom der anvendtes visse brædde- eller tømmerkonstruktioner i form af lysthuse og lignende. I hvor høj grad det ene eller det andet har været udført på Frederiksborg, kan vi kun gisne om (jvnf. dog s. 17), og urtegårdsmænd Hans Rasmussøn Block havde selv været i kongens tjeneste, hvorfor nogle af hans udtalelser om datidens krav til haveanlæg ikke kan være uden interesse i denne bedømmelse af stillingen¹¹. Han skrev bl. a.:

Nu i voris Tider er neppelig en Herre, som jo forlyster sig her udi [Lysthaven], oc holder vel forfarne Urtegaards Mænd, som ved denne Konst kand oprette, handheffve oc dyrcke smucke zirlige oc nyttige Lyst-Haver, saa der ingen kand tvifle der paa at denne Konst er jo met de eldste oc forne[m]ste, som aff alle bør at actis oc æris . . .

Effterdi da jeg haffver seet, denne Konst at være ypperlig oc nyttelig, haffver jeg aff Barnsbeen lagt mig der effter, oc tient hos atskillige Mestere, som mig der udi haffver kund undervise, oc siden fremdelis baade udi hans Majt. egen Hawe ved Croneborg, saa oc andre Rigens Raads og W. Adels Personers Hawer øffvet mig der udi, det flittigste jeg kunde. Haffver ocsaa flittig læst de beste *Authores* . . .

. . . Der hør atskillige Arbejde til at holde saadan en Hawe ved lige, hvor aff vi ville allene tale noget om de fornemste Stycker. Først med Lugen skal hand saa omgaas baade i Bedene oc Gangene, at hand icke røcker Ukrudtet op saa Roden bliffver tilbage, icke heller skal hand med Skuffeler støde det af: Men grafve det ud med Rod flitteligen, ellers voxer det strax stercker igien. Urtegaards-Manden skal icke heller klippe de store Gange effter Øyet allene, men altid efter en Snor, thi naar de bliffver engang krumme, kand de icke siden rettis saa lettelig igien.

Buxbomen skalt hvert Aar klippis 2 Gange i Quarterene om Foraaret, oc strax efter Hundedagene . . .

Hand bør at hafve en Kieller som hand kand sette de fremmede Urter udi, om Vinteren . . . Kand man icke hafve beqvem Kieller der til, da kand mand sette dennem i et Kammer som er ofver en Staald . . .

Urtegaards Manden skal holde et ordentlig Register paa hvis de er sat i hvert Bed, at mand kand finde en hver Urt naar mand leeder der om. Alt det som haffuer

*) nederlandsk arkitekt 1527—c. 1604.

**) urtegårdsmænd Kronborg og København, data iøvrigt ukendt.

Bedmotiv og gartnerarbejde fra Horticultura danica (1647).

dobbelt Blomster, skal Mand handtere 2 Dage for Fuldmaane, eller ret i Fuldmaane, hvad som er med enckelde Blomster, oc skal voxe ret offver sig, skal 2 eller 3 Dage eter Nytet handteris.

[Redskaber.] 1. En god Saw, 2. To eller 3 gode krumme Kniffve, 3. En Høfvelbenck, 4. En god Handøxe, 5. To smaa Rifver, 6. To store Rifver, 7. En stærck Spade, 8. En Jernskoufl, 9. Et Jern Instrument 2 Fod langt en Finger tyck, som paa den ene ende kand hafve en liden Spade 3 Finger bred, paa den anden en Krycke 3 eller 4 Finger bred som en Hacke, til at tage Rødder op med, oc andre Urter om behof giøres, 10. atskillige slags tørt træ, 11. To eller tre Snorer, 12. En Haspel, 13. Nogle Plantesticker, 14. To spitze Sticker, 15. Allehaande smaa Esker oc Poser, 16. To Sprøtkrucker at sprøtte Vand med af Blick eller Kaaber. 17. En skarp Compas oc Lineal, 18. En Malestok, 19. En lang Lette 6 Fod lang, 20. Et par gode Saxe, 21. Et Instrument gjort aff Jernplader som en Tud . . .

og sådan videre giver han gode råd for urtegårdsmænd, gartnere og herrefolk, — og det er jo nok navnlig de sidstnævnte, som har læst hans skrift og de tegninger til bede m. m., som har sluttet sig til den øvrige text. Sammenligner man de på tegningen angivne havedetailler med de ca. 40 illustrationer til bede m. m., som Block har i sin bog, finder man Frederiksborgs detailler mere fri og mindre retlinede, men dog som Blocks i bogen alle bygget over symmetriske motiver.

Om de naturlige værdier omkring slottet fortæller iøvrigt *Johan Adam Berg* i året 1646,¹² at jorden ikke alene er frugtbar på allehånde korn, men bærer også mange slags skønne urter ved siden af alle slags frugtbare træer, der begge er mennesker og kvæg til nogen nytte og glæde. Dette hus' pryd er de herlige, smukke haver, lysthaven, hvori der er alle slags vellugtende blomster, særprægede væxter og frugter. I hans avbildning af slottet og dets omgivelser ser man også tydeligt foroven den i 6 dele anlagte lysthave, som må regnes for at være det første virkelige lystanlæg ved Frederiksborg slot; ligeså ser man nederst i højre side småhaver, der må skønnes at have været datidens funktionær- eller tjenestebolighaver, — noget i retning af vor tids rækkehushaver.

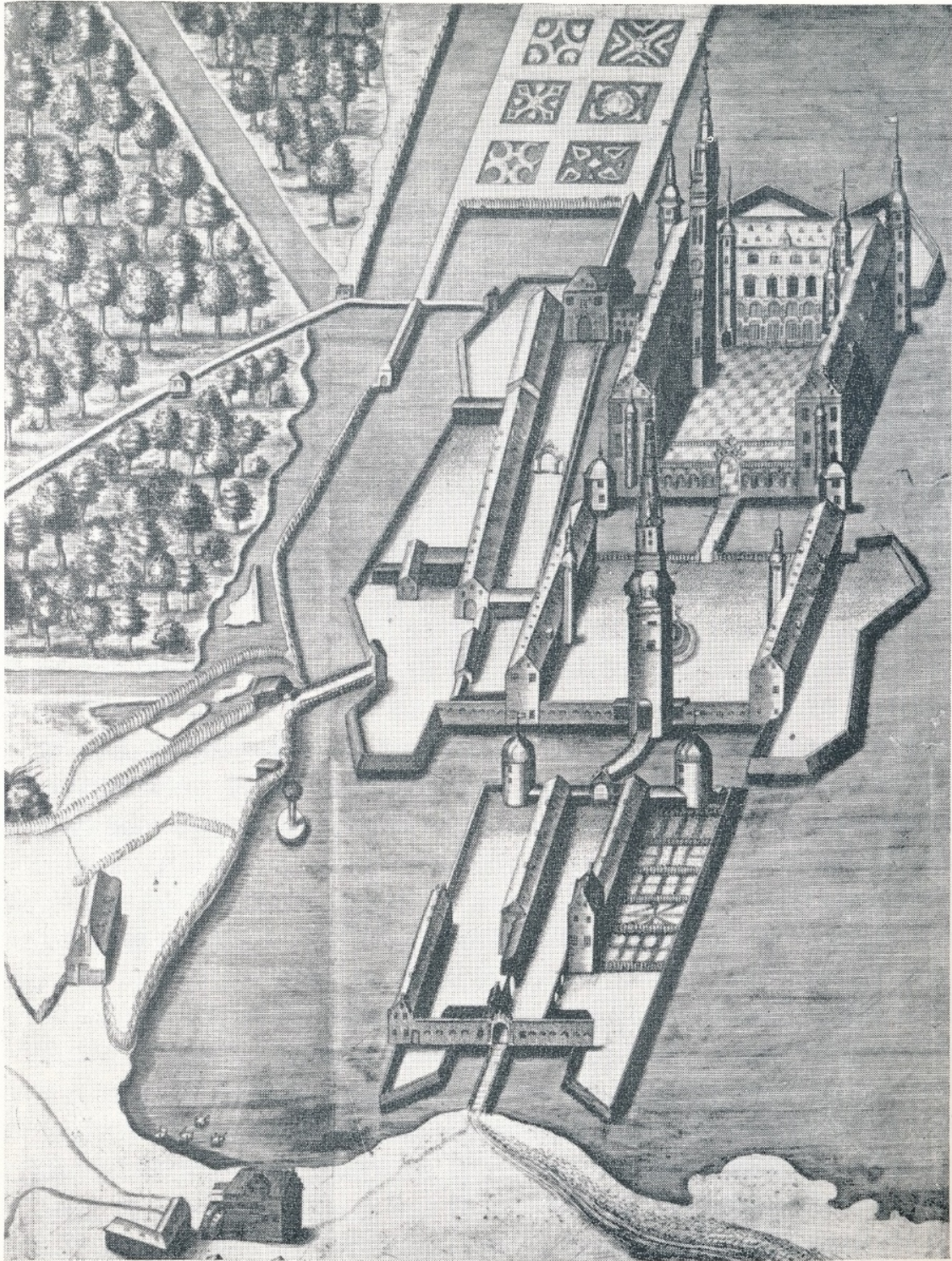
Det kan tilføjes, at i et skrift på nogle oktavblade,¹³ der i 1653 udkom under betegnelsen *La solitude royale ou description de Friederichsburg en verse par le Sjur Blondel*, nævnes også haven som værende smuk.

Som et håndfast minde om Chr. IV har vi i et kryds ved alleen *Christian den Fjerdes sten* med årstallet 1628 og et udhugget sæde, — til minde om kongens brud med *Kirsten Munk**), derimod menes der ikke at være bund i den sagnagtige fortælling om, at kongen fra denne sten udbetalte lønningerne til sine arbejdere.

Kong Christian IV's sten med årstallet 1628.

*) 1598—1658.

Frederiksborg. Efter stik i Johan Adam Bergs beskrivelse af 1646.

III. FRA KONG FREDERIK III TIL KONG CHRISTIAN V.

Tiden efter *Christian IV's* død var for haverne en meget stille periode. Det varede til helt ind i 17-tallet før stilstanden blev afløst af virksomhed, og en ny *epoke* satte ind. Haverne havde lidt betydeligt under

KILDEHENVISNINGER

- I. 1. Kancelliets Brevbøger, 1551 og flg. (1885 og flg.), anførte tidspunkter.
2. Tegnelser fra alle Lande, — anførte tidspunkter. Rigsarkivet.
- II. 1. Kancelliets Brevbøger, — anførte tidspunkter.
2. Kronens Skøder, 1535 og flg. (1890 og flg.), anførte tidspunkter.
3. Nyt historisk Tidsskrift IV 1852 s. 233 m. fl. (jevnf. Rasbech: Frederiksborg Slots Beskrivelse, 1832).
4. Historisk Tidsskrift IV (1843) s. 581.
5. Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteraturhistorie V (1869—70) s. 51.
6. Chr. IV Skrivekalender, div. steder.
7. Fr.borg lensregnskab, rigsarkivet, diverse år. Fra Frederiksborg Amt, 1947 side 21.
8. Bricka og Fridericia: Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, 1887—91, III nr. 142, 143, 233, III nr. 18, 130, 207, IV. nr. 268, V. nr. 36, 39 m. fl.
9. Sundtoldregnskabet 1615—40, bilag, rigsarkivet. Jevnf. Steenberg: Christian IV.s Frederiksborg (1950), s. 136, 182.
10. Frederiksborg lensregnskab, rigsarkivet. Jevnf. Steenberg: anf. v. s. 135, 182.
11. Hans Rasmuszøn Bloch: Horticultura danica (1647).
12. Johan Adam Berg: Kurtze und eigentliche Beschreibung 1646.
13. Iflg. dokumenter i det kgl. bibliotek (A. P. Coll.).
- III. 1. Rasbech: Frederiksborg Slots Beskrivelse, 1832. Jevnf. F. R. Friis: Samlinger til Dansk Bygnings- og Kunsthistorie, 1872—78, s. 271.
2. Frederiksborg lensregnskab 1649—51, jevnf. Steenberg anf. v. s. 136, 183.
3. Frederiksborg amtsregnskab 1688, jevnf. Steenberg anf. v. s. 135, 183.
4. Jevnf. note 1.
5. Danske Samlinger2. II 1872—73 s. 157—58.
6. Marquard: Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid, 1918, s. 20, 21, 40.
7. Roedes register over hofbetjente, rigsarkivet.
8. Embedsudnævnelser under rentekammeret, — rigsarkivet.
9. Partikulærkammerets regnskaber, — rigsarkivet.
- IV. 1. Partikulærkammerets bygningsregnskaber, — rigsarkivet.
2. Om Krieger som gartner se bl. a. Personalhist. Tidsskrift 1942, s. 69 ff, og Nord. ill. Havebrugsleksikon, 5. udg. II (1946) s. 789.
3. Rentekammerets rytterresolutioner, rigsarkivet.
4. Sammes kongelige resolutioner, rigsarkivet.
5. Partikulærkammerets regnskaber, rigsarkivet.
6. Roedes register over hofbetjente, — rigsarkivet.
7. Sjællandske renteskriverkontor, journal, — rigsarkivet.
- V. 1. Rentekammerets kongelige resolutioner, — rigsarkivet.
2. Sammes rytterresolutioner, rigsarkivet.
3. Tidsskriftet Havekunst, 1951, s. 80—82, årskriftet Lustgården 1950/51 s. 55—59.
4. Partikulærkammerets Bestallings- og Instruktionsprotokol, rigsarkivet.